

Fredrik Oscarsson

Fartygsburna kortvågspejlar

TOTALFÖRSVARETS FORSKNINGSINSTITUT

Ledningssystem

Box 1165

581 11 Linköping

FOI-R--1237--SE

Maj 2004

ISSN 1650-1942

Användarrapport

Fredrik Oscarsson

Fartygsburna kortvågspejlar

Utgivare Totalförsvarets Forskningsinstitut - FOI Ledningssystem Box 1165 581 11 Linköping	Rapportnummer, ISRN FOI-R--1237--SE	Klassificering Användarrapport
	Forskningsområde 6. Telekrig	
	Månad, år Maj 2004	Projektnummer E7892
	Verksamhetsgren 5. Uppdragsfinansierad verksamhet	
	Delområde 61 Telekrigföring med EM-vapen och skydd	
Författare/redaktör Fredrik Oscarsson	Projektledare Fredrik Oscarsson	
	Godkänd av Martin Rantzer	
	Uppdragsgivare/kundbeteckning FMV	
	Tekniskt och/eller vetenskapligt ansvarig Rolf Gustavsson	
Rapportens titel Fartygsburna kortvågspejlar		
Sammanfattning (högst 200 ord) Rapporten är beställd av FMV och skall belysa de olika problem som en fartygsburen pejl kan få på kortvågsbandet. Rapporten är att se som en första utredning inom området. Det största problemet är antennen som måste vara relativt liten och dessutom kommer att påverkas av fartygets struktur. Ett antal olika pejlantennor för kortvåg, från några olika tillverkare, jämförs. Skillnaderna i känslighet mellan olika principiella typer av antenner kartläggs. Rapporten konstaterar att små antenner som t ex. korslagda loopar har ca 20 dB sämre känslighet än stora cirkulära arrayer. Känsligheten hos de beskrivna antennerna jämförs med utbredningsdämpningen över hav och förväntad signalnivå. Pejlantennor av typen korslagda loopar/ferriter är användbara för vertikal polarisation men ger stora felvisningar om rymdvågskomponenter (med horisontell polarisation) finns i den pejlade signalen. Vertikal polarisation är dominerande över hav då markvåg med horisontell polarisation dämpas kraftigt. Rymdvåg uppträder dock även på korta avstånd vilket också verifierades. Pejlfel beroende på systemfel, återstrålare och kustrefraktion diskuteras. Ett par exempel på publicerade bäringsfel beroende på fartygets struktur visas.		
Nyckelord DF, pejl, kortvåg, HF, ytvåg, rymdvåg, bäringsfel, återstrålare, loopantenn		
Övriga bibliografiska uppgifter	Språk Svenska	
ISSN 1650-1942	Antal sidor: 36 s.	
Distribution enligt missiv	Pris: Enligt prislista	

Issuing organization FOI – Swedish Defence Research Agency Command and Control Systems P.O. Box 1165 SE-581 11 Linköping	Report number, ISRN FOI-R--1237--SE	Report type User report
	Programme Areas 6. Electronic Warfare	
	Month year May 2004	Project no. E7892
	General Research Areas 5. Commissioned Research	
	Subcategories 61 Electronic Warfare including Electromagnetic Weapons and Protection	
Author/s (editor/s) Fredrik Oscarsson	Project manager Fredrik Oscarsson	
	Approved by Martin Rantzer	
	Sponsoring agency FMV	
	Scientifically and technically responsible Rolf Gustavsson	
Report title (In translation) Shipboard Shortwave Direction Finders		
Abstract (not more than 200 words) Different types of antennas for shipboard installation are discussed. One of the main obstacles are the permissible size of the antenna and the impact from the ships structure. The sensitivity of some different types of commercial antennas are studied and related to the path loss at sea and expected signal levels. It is noticed that small antennas such as crossed loops have approximately 20 dB less sensitivity than large circular arrays. DF antennas of the type crossed loops are useful for vertical polarization but will give severe errors for horizontal polarization with elevation i.e. skywave. Vertical polarization are dominant at sea since ground wave signals with horizontal polarization will suffer heavy attenuation. Nevertheless skywave with horizontal polarization will be present even at short distance, which was verified. DF errors as a result from instrumental errors, reradiation and coastal refraction are briefly discussed.		
Keywords DF, Shortwave, HF, groundwave, skywave, reradiation, loop antenna		
Further bibliographic information	Language Swedish	
ISSN 1650-1942	Pages 36 p.	
Price acc. to pricelist		

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning.....	4
Inledning.....	5
Antennsystemets fysiska storlek	6
Ytvåg – rymdvåg.....	7
Vertikal polarisation.....	7
Loop- och ferritantenner.....	8
Olika pejlantenner - exempel	11
ROHDE & SCHWARZ ADD 119, ADD 010	11
ROHDE & SCHWARZ ADD 015	14
EADS EWATION (MRCM) - MRA 1282 HVU2.....	15
SOUTHWEST RESEARCH INSTITUTE AS-141	16
PLATH FRA 830.10	17
PLATH FA 320	17
ASTRON DF-1200	18
Vilken känslighet behöver en fartygspejl.....	20
Kortvågens utbredningsdämpning i vår skärgårdsmiljö.....	21
Pejlfel	22
Instrumentfel	22
Pejlfel beroende på antennens omkringliggande miljö	23
Mastinstallationer på fartyg.....	27
Kustbrytning.....	28
Referenser.....	29
Bilaga1. Dämpningskurvor från CCIR.....	30
Bilaga 2. GRWAVE simulering.....	31
Bilaga 3. Mätningar på ADD 119 från R&S	35

Inledning

Signalspaning från fartyg har funnits sedan kombinationen radio och fartyg existerat. Ett av de mer framgångsrika exemplen är från andra världskriget och slaget om atlanten där de allierade använde HF/DF (eller "huff-duff" som det kallades) för att lokalisera tyska u-båtar när de sände rapporter till land. Fartygens inmätning av bäring var dock mycket sämre än kuststationernas beroende på påverkan från fartyget på pejlantennen. Alltsedan denna tid har man i många länder forskat och utvecklat bättre antenner för att öka noggrannheten. I många fall kan man lägga in korrektionsfaktorer för fel som uppstår. Men om antennplaceringen är dålig kan man i vissa fall till och med få multipla bäringsvärden för en och samma sändare.

Ett stort problem med kortvågsområdet är den långa våglängden som gör att antennsystemet helst bör vara stort för att få en korrekt inmätning av fasfronten. Vid 300 MHz räcker en diameter på 1 meter för att få ett förhållande på 1:1 mot våglängden medan man på 3 MHz skulle behöva 100m. En placering i ett fartygs antennmast tillåter inte detta utan mindre antenner måste användas. Detta ger också den nackdelen att förmågan att mäta in svaga signaler minskar. En låg känslighet på kortvåg har historiskt sett sällan varit något problem. Det har varit högre frekvensområden med dess högre utbredningsdämpning som fokuserat på känslighet. Ny smygteknik/taktik på fartyg bör resultera i lägre signalnivåer även på kortvågen och därigenom bör inte känslighet hos kortvågsantennen negligeras.

Redan under Vietnamkriget använde Nordvietnams trupper near-vertical incidence skywave (NVIS) för kommunikation. Detta medförde stora problem för USA då man hade pejlsystem (antenner) som krävde vertikal polarisation och inte fungerade bra mot den horisontella polarisation som NVIS medför, se referens [11].

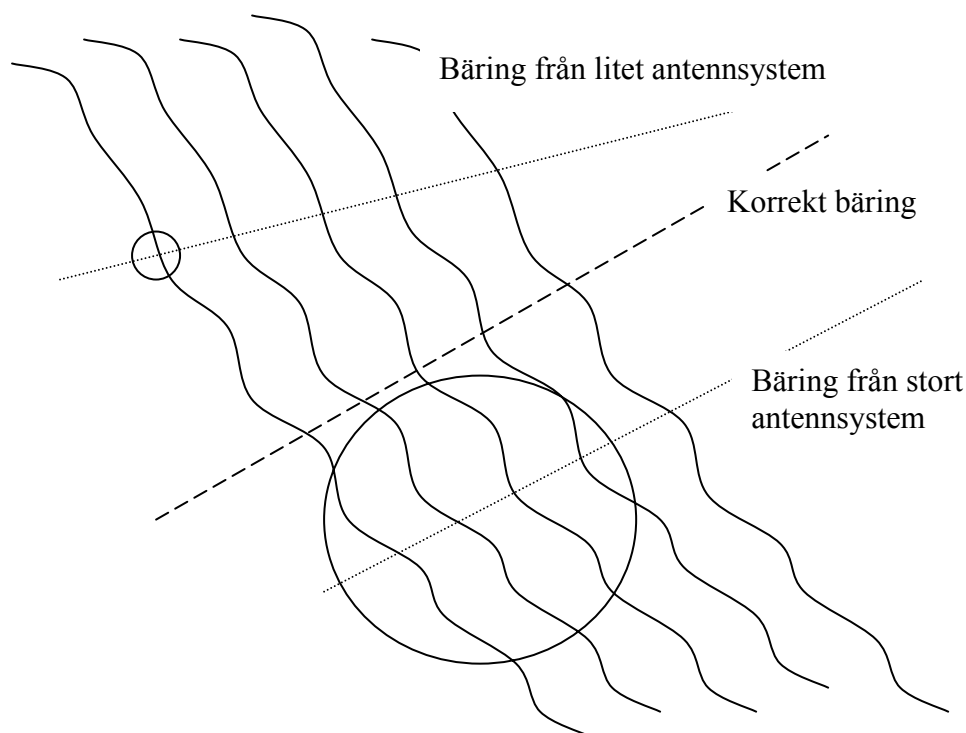
Det nätverksbaserade försvaret (NBF) kommer att ge en ökning av radiotrafiken såväl som ett behov av signalspaningsunderlag som en av flera viktiga sensorer. Signalspaning mot kommunikation från fartygsplattformar kommer därför att vara en lika viktig om inte viktigare komponent i framtiden än den var under andra världskriget.

Antennsystemets fysiska storlek

En korslagd dipol eller korslagda ferritantenner har en mycket mindre till sin storlek (0,2-2m) än t ex en Adcockantenn där åtta antennelement står med en diameter på mer än 10m.

En stor nackdel med små antenner är att man bara kan mäta en mindre del av fasfronten. Om denna är korrupt kommer detta att kunna ge stora fel i bäringsnoggrannhet, se figur 1.

Small aperture och *wide aperture* är de engelska uttryck som används för att karakterisera detta. En tumregel är att under 1:2 i förhållande mellan diameter och våglängd räknas som small aperture [11]. För kortvågens våglängder på 10-150 m är de flesta antenner mer eller mindre i klassen small aperture (mestadels mindre än 5-75 m diameter).

Figur 1. Skillnaden i noggrannhet mellan stor och liten apertur när fasfronten ej är perfekt.

Ett alternativ är att använda flera antenner med liten apertur som vägs samman. Detta alternativ nyttjas t ex av tillverkaren SWRI.

Ytvåg – rymdvåg

Vid fasta installationer av pejlantenner för kortvåg är dessa ofta placerade så att rymdvågen blir den enda komponenten (ytvågskomponenten dämpas ut). Vid signalspaning mot fartyg är t.ex. ofta ytvågen kraftigt dämpad redan några tiotal km in över land. I ett taktiskt fall med signalspaning från ett fartyg på kortvågsområdet är det troligt att ytvågen istället är den dominerande komponenten. Ytvågen kommer också i de flesta fall att ge en mycket bättre bäring då den är en direktvåg utan reflektion eller brytning. Tyvärr kommer dock ofta även en rymdvågskomponent att finnas med som gör bäringsbestämning svårt. I vissa fall kan även troposcatter förekomma som vi här kan se som rymdvåg. Skillnaden är att brytningen sker vid lägre höjd (ca 10 km i stället för 100-300km för jonosfärsbrytning).

Ytvågen består egentligen av en eller flera av komponenterna [11],

- Direktvåg
- Reflekterad direktvåg
- Ytvåg

Direktvåg och reflekterad direktvåg förekommer mest i fallet korta avstånd med högt placerade antenner åtminstone på ena sidan. Exempel är flygplanskommunikation till mark.

Ytvågen rör sig utmed jordens yta och påverkas av dess ledningsförmåga och dielektriska egenskaper. För marina kortvågs tillämpningar är ytvåg dominant genom att havsvattens ledningsförmåga är så hög. Över 30 MHz kommer direktvågen att vara dominerande.

Vertikal polarisation

Vertikal polarisation är allena rådande för ytvågs kortvågsförbindelser över hav [4]. Det beror inte enbart på att antennerna är lätta att montera på ett fartyg vertikalt utan även på fysikaliska principer. Den horisontella polarisationen har betydligt högre utbredningsdämpning över hav. En enkel förklaring är att E-vektorn vid horisontell polarisation är parallell med ytan och därmed växelverkar (inducerar) en ström som ger upphov till värmeförluster. Vid vertikal polarisation är E-vektorn vinkelrät mot ytan och detta sker ej. Notera att detta gäller nära ytan i förhållande till frekvensen. För marina tillämpningar är dock detta påtagligt.

Teorin bakom detta är komplex och behandlas ej i denna rapport. Däremot finns en simulering i bilaga 2 över skillnaderna i utbredningsdämpning vid vertikal och horisontell polarisation med programmet GRWAVE.

Simuleringen gäller för Östersjön vid frekvensen 2 MHz och antennhöjderna 20m. Här är ett kort utdrag av resultatet,

Avstånd [km]	Vertikal polarisation Sträckdämpning [dB]	Horisontell polarisation Sträckdämpning [dB]
5	52	89
20	64	114
50	73	130
100	81	144

Tabell 1. Sträckdämpning för olika avstånd och polarisation över Östersjön vid 2MHz

Resultatet är slående, vid 100 km förbindelseavstånd är dämpningen 63 dB högre för horisontell polarisation!

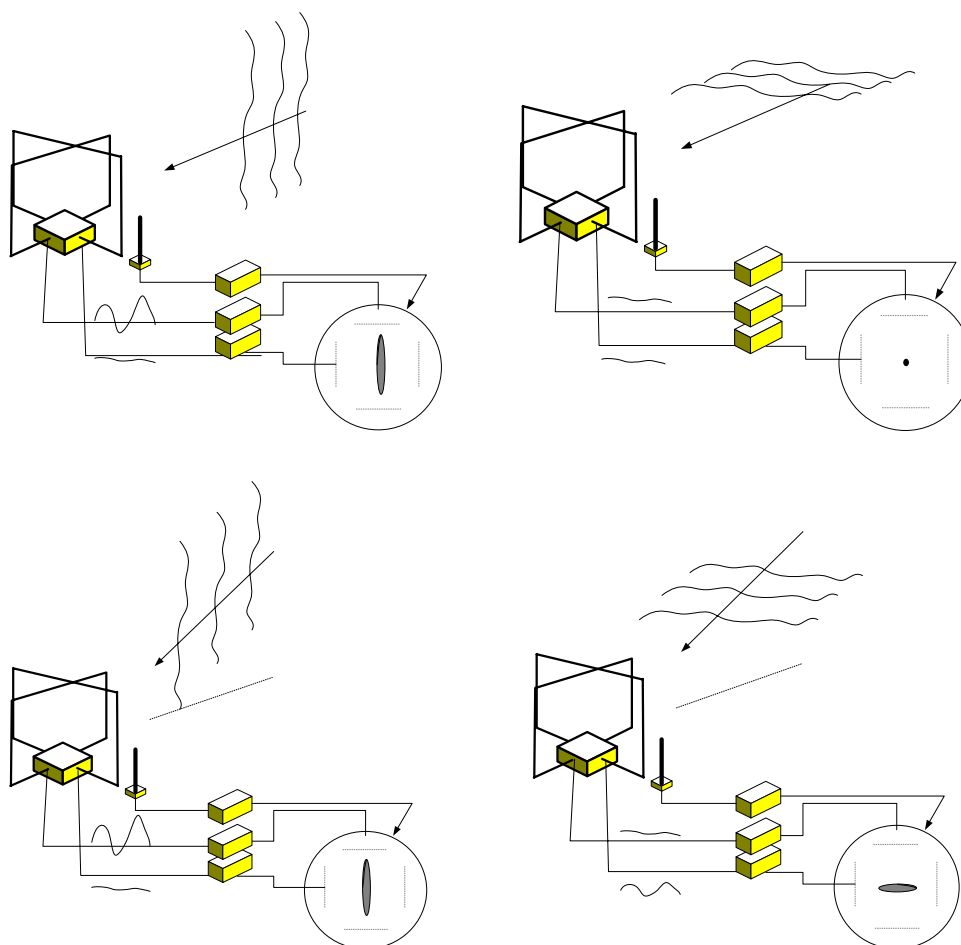
Loop- och ferritantenner

Loopantennen är en kompakt antenn som består av två ortogonala (korslagda 90 grader) loopar. Ferritantennen har två eller fler ortogonala ferritstavar med antennlindningar. Fördelen med ferrit är att de på låga frekvensområden är kompakta och ändå har ganska hög känslighet i förhållande till storleken. En sense antenn (omnidirectional receiving antenna) används för att lösa upp mångtydigheten tillsammans med båda dessa antenner. Den generella formeln för utspänningen som en (ej två korslagda) loopantenn producerar är [11],

$$V = \frac{K}{\lambda} E [\sin \phi \cos \psi - \cos \phi \cos \theta \sin \psi] \quad (1)$$

K	konstant beroende på loopens area och antal varv ($2\pi \cdot \text{antal varv} \cdot \text{area}$)
λ	våglängd [m]
E	Elektrisk fältstyrka hos infallande våg [V/m]
ϕ	azimut för infallande bäring jämfört med normalen till loopen
θ	elevationsvinkel räknad med 0 grader rakt upp och 90 grader för ytvåg (!)
ψ	Polarisationen räknad som "tilt"-vinkeln mellan E-fältet och vertikalkplanet som är normal till loopen. Vertikal polarisation: 0 grader Horisontell polarisation: 90 grader

Formel (1) visar på att man får problem med två korslagda antenner och icke ytvågssignaler (dvs. $\theta < 90$ grader) som har elevation. Detta illustreras i figur 2.

Figur 2. Loopantenn vid vertikal respektive horisontell polariserad våg. De två undre bilderna visar när infallande våg dessutom har en elevation av 45 grader. Indikatorn kommer att visa 90 grader fel för horisontell polarisation.

Om den infallande vågen är **Vertikalt polariserad** ($\psi=0$) kommer man alltid att få rätt bäring oavsett om signalen infaller med elevation (θ) eller ej. Detta illustreras med de båda figurerna till vänster i figur 2. Den term som ger tillskott beroende på elevation blir noll,

$$V = \frac{K}{\lambda} E[\sin \phi \cos \psi - \cos \phi \cos \theta \sin \psi]; \psi=0 \Rightarrow V = \frac{K}{\lambda} E[\sin \phi]$$

Om den infallande vågen är **Horisontellt polariserad** ($\psi=90$) kommer man inte att få någon bäring om signalen infaller som ytvåg utan elevation ($\theta=90$). Om däremot elevationen ligger mellan 0 och 90 grader ($\theta=0$ till 90) kommer man att få en bäring med 90 graders fel! . Detta illustreras med de båda figurerna till höger i figur 2.

$$V = \frac{K}{\lambda} E[\sin \phi \cos \psi - \cos \phi \cos \theta \sin \psi]; \psi=90 \Rightarrow V = \frac{K}{\lambda} E[-\cos \phi \cos \theta]$$

Eftersom rymdvågen är elliptiskt polariserad¹ går det ej att bestämma dess bäring. Felet ligger i intervallet 0-90 grader. På displayen får man en ellips. Det är vanligt att polarisationen hos en rymdvåg ändrar sig kontinuerligt. Uppmätt bäring kommer att variera, med sekunder till minuter mellan dess ändlagen. En varierande bäring på detta sätt är ett säkert tecken på närvaro av rymdvåg.

Med dagens digitala signalprocessning borde det gå att hantera en kombination av mark och rymdvågsutbredning. Man skulle t.ex. kunna utnyttja det faktum att rymdvågen är ett ”eko” som alltid kommer efter ytvågen. Något som man ofta korrigerar för i bl.a. kortvågsmodem. Författaren har dock ej sett exempel på detta i pejl sammanhang. En ytterligare utvidgning skulle kunna vara att beräkna position med en bäring (single site location, SSL) genom att prognostisera höjden på det skikt där signalen brutits i jonosfären. Detta borde kunna ge en avsevärt bättre positionsbestämning än konventionell SSL. I konventionell SSL måste antensystemet kunna mäta elevationsvinkeln vilket är ganska svårt med tillräcklig noggrannhet för en antenn med liten apertur.

Loopantennerna används för ytvåg och vertikal polarisation. I marin miljö är ytvåg och vertikal polarisation det absolut vanligaste. NVIS och ev. rymdvågs trafik oräknat. Dessutom kommer vid kortare taktiska avstånd det oftast att finnas en ytvågs komponent även om avsändaren ämnar upprätta en rymdvågsförbindelse.

Fältprovet som genomfördes som komplement till detta uppdrag visade dock att man redan vid korta förbindelseavstånd (i detta fall 7 km) mycket väl kan få såväl mark- som rymdvåg. Detta inträffar ofta vid lägre frekvenser när dag blir natt. Tidsskillnaden blir ca 1 ms mellan mark- och rymdvåg vid detta avstånd. När dessa två utbredningsvägar tas emot med korsade loopantennerna får man som förväntat stora (~20 grader) fel på uppmätt bäring. Det syns oftast tydligt på bäringen att man har en rymdvågskomponent med elliptisk polarisation då bäringen mjukt vrider sig fram och tillbaka inom loppet av sekunder.

R&S loopantenn ADD119 som är inköpt till marinen av FMV är avsedd för vertikal polarisation. Maximal antennhöjd anges till $0,2\lambda$ vilket blir,

Frekvens [MHz]	Maximal antennhöjd $0,2\lambda$ [m]
1	60
2	30
5	12
10	6
15	4
30	2

Tabell 2. Maximal antennhöjd för loopantenn ADD119.

¹ Elliptisk polarisation är en kombination av horisontell och vertikal polarisation som varierar över tiden.

Nära marken och i synnerhet på lägre frekvenser är vertikal polarisation förhärskande vid ytvågsutbredning [10]. Detta är antagligen skälet till ovanstående angivna maximala antennhöjd – man vill ”skydda” antennen mot horisontalpolariserade vågor. En nackdel blir att man får kort avstånd till radiohorisonten med låg antennhöjd särskilt vid högre frekvenser på kortvågsbandet.

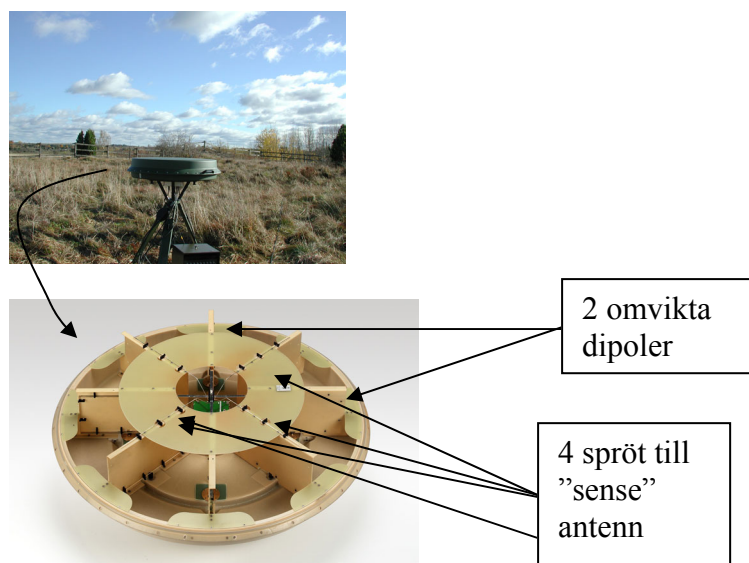
Genom att loop- och ferritantenner mäter H-fältet kommer de ej att vara så känsliga för elektriska störningar i närmiljön på t.ex. ett fartyg. Antennerna kan utformas med låg impedans och de är möjliga att skärma av från kapacitiva kopplingar till ombordvarande störkällor.

Olika pejlantenner - exempel

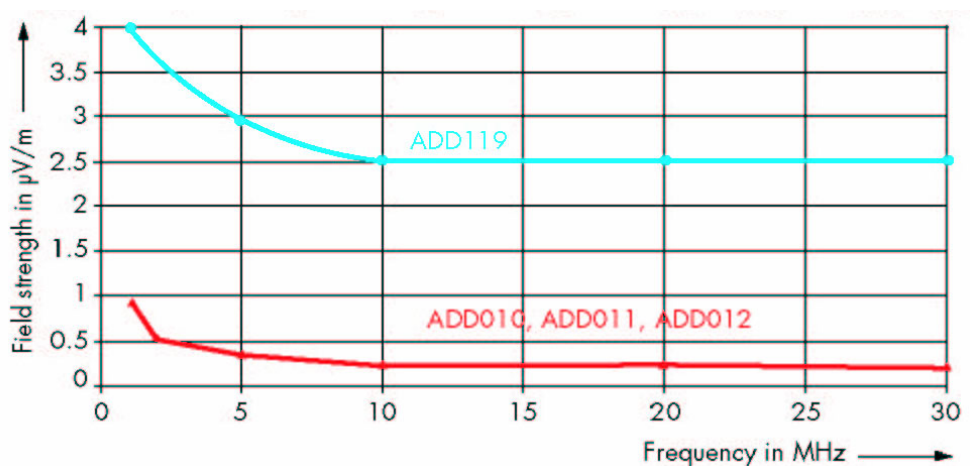
Känslighet för ett antennsystem anges ofta i fältstyrka [$\mu\text{V}/\text{m}$] tyvärr slarvas det ibland med att ange vad den angivna fältstyrkan producerar (ex $10\text{ dB } S+N/N$ i 1 kHz bandbredd eller för ett system $1,5\text{ grads}$ bäringsnoggrannhet RMS vid följande inställningar och integrationstider, m.m.).

Nedan följer en uppräknig av några mer eller mindre kända antenner av olika typer och fabrikat och framförallt dess olika känsligheter diskuteras.

ROHDE & SCHWARZ ADD 119, ADD 010

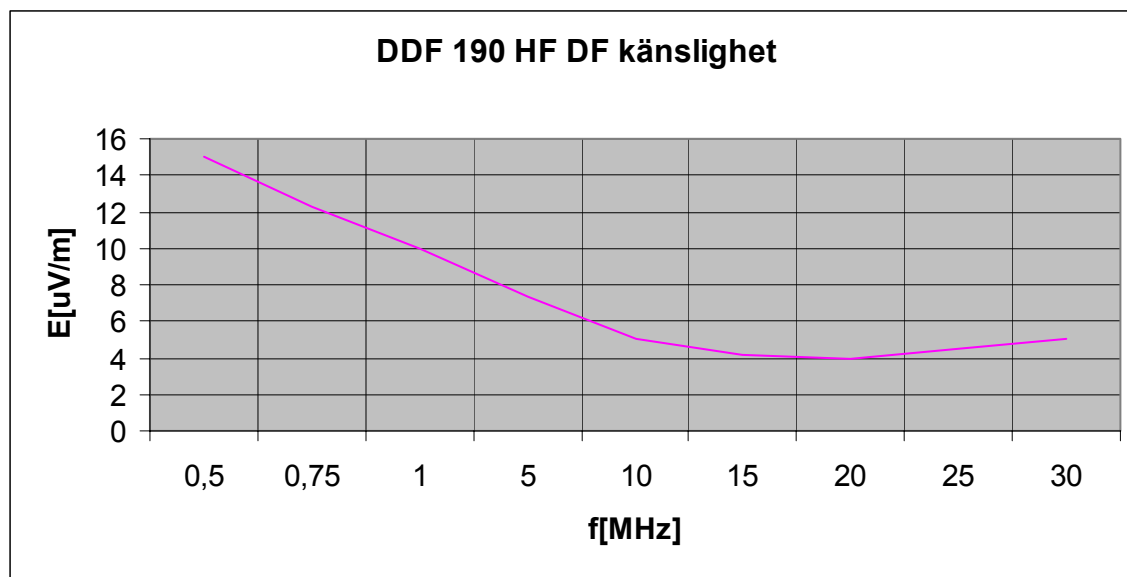
För R&S Antenn ADD 119 (korslagda loopar) anges känsligheten i figur 3 för DF enligt Watson-Watt. Den andra kurvan (ADD 010,...) visar motsvarande för 9-elements cirkulära arrayer och korrelativ DF (detta är av R&S angivna data för 2 graders bärings fluktuerig vid 1s medelvärdesbildning). Redan här syns att skillnaden är ca 10 ggr i fältstyrka vilket motsvarar 20 dB skillnad i känslighet.

Figur 3. Känsligheten hos ADD 119 respektive ADD 010, ur R&S datablad.

I manualen till Antenn ADD 119 finns en annan kurva med annan känslighet. Denna gäller för noggrannhet: <5 grader RMS, 5 s Medelvärdesbildning, 250 Hz Bandbredd uppmätt med enkanalspejlen DDF190.

Figur 4. Känsligheten hos ADD 119 med pejlen DDF 190

Effektäthet är den uteffekt som en isotrop antenn ger vid motsvarande fältstyrka. Omvandling mellan fältstyrka och effektäthet sker med formeln,

$$P[\text{dBmi}] = 20\log(E) [\text{uV/m}] - 77 - 20\log(f) [\text{MHz}] \quad (3)$$

Observera frekvensberoendet. För den första figurens angivna värden för ADD 119 ovan ger detta,

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effektäthet [dBmi]
1	4	-65
5	3	-81
10	2,5	-89
15	2,5	-92
20	2,5	-95
25	2,5	-97
30	2,5	-99

Tabell 3. ADD 119 Minsta signalnivå för "2% bearing fluctuation, 1s averaging" från Figur 3.

För den andra figurens data för ADD 119 ger detta,

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBm]
1	10	-57
5	7,5	-74
10	5	-83
15	4,5	-88
20	4	-90
25	4,5	-92
30	5	-93

Tabell 4. ADD 119 Minsta signalnivå för <5 grader RMS vid 5s medelvärde, 250 Hz bandbredd med mottagare DDF 190 från Figur 4.

Den stora 9-elements arrayen (ADD 010,011,012) har motsvarande värden,

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBm]
1	1	-77
5	0,4	-99
10	0,25	-109
15	0,25	-113
20	0,25	-115
25	0,25	-117
30	0,25	-119

Tabell 5. ADD 010 Minsta signalnivå för "2% bearing fluctuation, 1s averaging" från Figur 3.

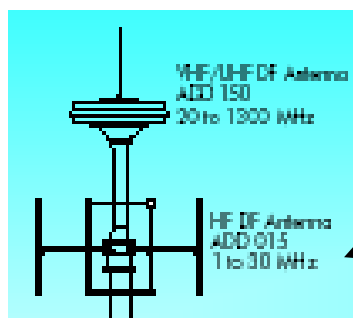
En jämförelse mellan dessa två antenner med samma förutsättningar för noggrannhet bandbredd et c. ger,

Frekvens [MHz]	ADD119 [känslighet dBm]	ADD 010 [känslighet dBm]	Skillnad i känslighet [dB]
1	-65	-77	12
5	-81	-99	18
10	-89	-109	20
15	-92	-113	21
20	-95	-115	20
25	-97	-117	20
30	-99	-119	20

Tabell 6. Jämförelse mellan ADD 119 och ADD 010 med samma förutsättningar

En skillnad på 20 dB till det större antensystemets (ADD 010) fördel vid de flesta frekvenser. Notera att fördelen för ADD 010 minskar vid lägre frekvenser, något som inte syns på samma sätt i figur 3 när man jämför fältstyrkan.

ROHDE & SCHWARZ ADD 015

ADD 015 underst i en typisk installation med VHF DF antenn [13].

R&S har även ett antennsystem ADD015 med en diameter på 1,9 m och en höjd på 80 cm. I figuren visas typisk fartygsinstallation i kombination med VHF antenn ADD150. Centrerat kring masten sitter fyra loopantennar. Principen för bäringsmätning kan vara Watson-Watt² eller vektor korrelation mot tabell. Man väljer metod (Watson-Watt eller korrelation) beroende på frekvensområde. Om det är ett frekvensområde med små fel i det infallande fältet nyttjas Watson-Watt då den är mera effektiv. Författaren tycker detta låter lite konstigt, om man har en fungerande korrelativ pejl vilka nackdelar får man då som man ej har med Watson-Watt?

Den omnidirektionella sense-antennen kan extraheras ur summan av de fyra looparna eller med hjälp av ett tre sense antenner som är monterade 5m lägre än looparna. Genom detta förfarande säger man sig minska problemen med fel i sidobestämningen.

Exempel på bärings noggrannhet för denna antenn i fartygsinstallation ges senare i rapporten under kapitlet ”Pejlfel beroende på antennens omgivande miljö”.

Känsligheten för denna antenn är för noggrannheten 3 grader RMS med 1 kHz bandbredd och 1s medelvärdesbildningstid i inställningen fixed freq. mode med mottagarsystemet DDF på CW signal.

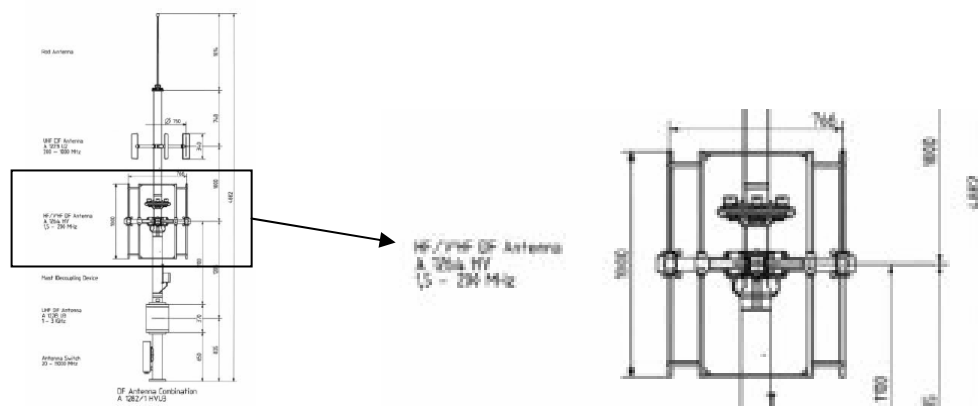
Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBm]
1	316	-27
5	28	-62
10	10	-77
15	9	-81
20	8	-85
25	6	-89
30	6	-91

Tabell 7. ADD 015 Minsta signalnivå för 3 grader RMS med 1 kHz bandbredd och 1s medelvärdesbildningstid

Data för denna antenn är ej bekräftade. Notera den dåliga känsligheten vid låga frekvenser (1-5 MHz)

² De två motstående looparnas signaler adderas vilket ger ett antenndiagram som motsvarar det från en enkel korslagd loop

EADS EWATION (MRCM) - MRA 1282 HVU2

Figur 5. MRA 1264 i typisk fartygsinstallasjon med andra sis antenner.

MRA 1282 HVU3 antennarray innehåller HF antennen MRA 1264 HV se figur 5.

Höjden är 100 cm och diametern (diagonalen) 98 cm.

Frekvensområdet för 1264 är 1.5 (1.0) MHz to 200 MHz.

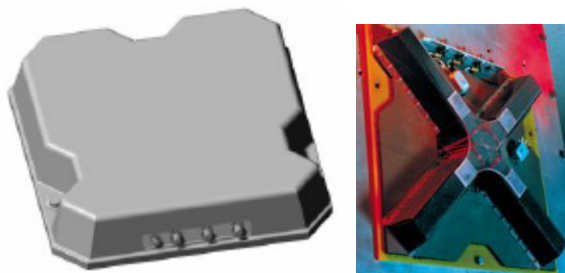
Antennen är utformad för bäringsmätning på vertikalt polariserade signaler. Man använder loopantennerna och Watson-Watt principen för kortvåg. I denna antenn (MRA 1264) är också integrerat en H-adcock antenn för VHF området upp till 200 MHz.

Känsligheten för S+N/N=10 dB i 600 Hz Bandbredd anges till,

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBm]
1	14	-54
2	8	-65
5	4	-79
10	3	-87
15	3	-91
20	3,5	-92
25	3,5	-94
30	4	-95

Tabell 8. MRA 1264 Minsta signalnivå för S+N/N=10 dB med 600 Hz bandbredd.

SOUTHWEST RESEARCH INSTITUTE AS-141

Typen är korslagda ferriter (Passive Crossed Ferrite Core Loop)

Frekvensområde 0.5 till 30 MHz.

Vikt 27 kg

Storlek 520x520x90 mm

Referens, datablad: swri.org 99P029A/LB

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBmi]
1	100	-37
2	25	-55
10	10	-77
19	4	-90
30	5	-93

Tabell 8. AS-141 Minsta signalnivå för 10 dB S+N/N i 3 kHz bandbredd

Antennen är tänkt att användas för vector matching (SWRI, "Beam steering vector match (BSVM) algorithm") med 6 till 8 antenner på ett fartyg.

PLATH FRA 830.10

Plaths maritima antenn FRA 830.10 är en korsad loop med cirkulära loopar vars diameter är 83 cm. Frekvensområde 0,2-30 MHz med aktiv förstärkning från 1,5 MHz och uppåt. Noggrannheten anges till 1,5 grader RMS. Och känsligheten anges vid 500 Hz bandbredd för ett okänt S+N/N till,

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m]	Motsvarande effekttäthet [dBmi]
1	5,5	-62
5	1,7	-86
10	1,2	-95
15	0,8	-102
20	0,7	-106
25	0,6	-109
30	0,5	-113

Tabell 9. FRA 830.10 Minsta signalnivå för 1,5 grader RMS fel

PLATH FA 320

Figur 6. FA 320 här sedd utan skyddskåpa.

FA 320 är en gammal Antenn från slutet av 60-talet. Antennen användes i försvarets mobila kortvågspejlar placerade på taket av en Volvo "valp". Principen är korslagda ferriter med ett frekvensområde på 1-30 MHz. Storleken är 1100x1100x200 mm. Vikten är 43 kg. Denna antenn har parallellkopplade dubbla ferritstavar dvs. totalt 4 st. Arrangemanget ger högre känslighet. Avståndet mellan ferritstavarna som är parallellkopplade är ca 200 mm. För att göra sidobestämning används en 750 mm lång stavantenn placerad centralt (ej med på bild).

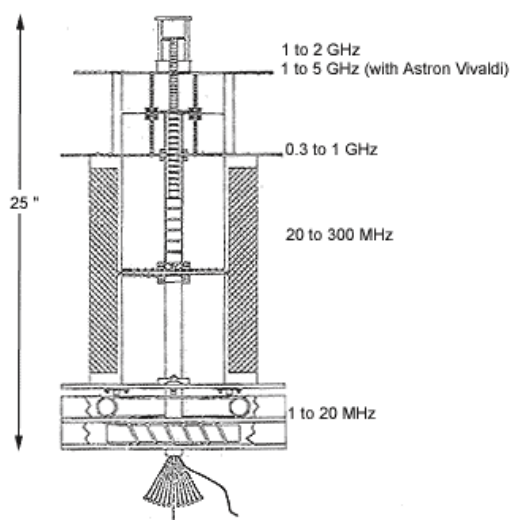
Angivna värden för 10 dB S/N i okänd bandbredd uppmätta med (den nu gamla) pejlmottagaren SFP 500.

Frekvens [MHz]	Fältstyrka [uV/m] För 10 dB S/N	Motsvarande effekttäthet [dBmi]
1	14	-54
5	7	-74
10	5	-83
15	4	-88
20	7	-86
25	12	-83
30	11	-85

Tabell 10. FA 320 Minsta signalnivå för S/N=10 dB

ASTRON DF-1200

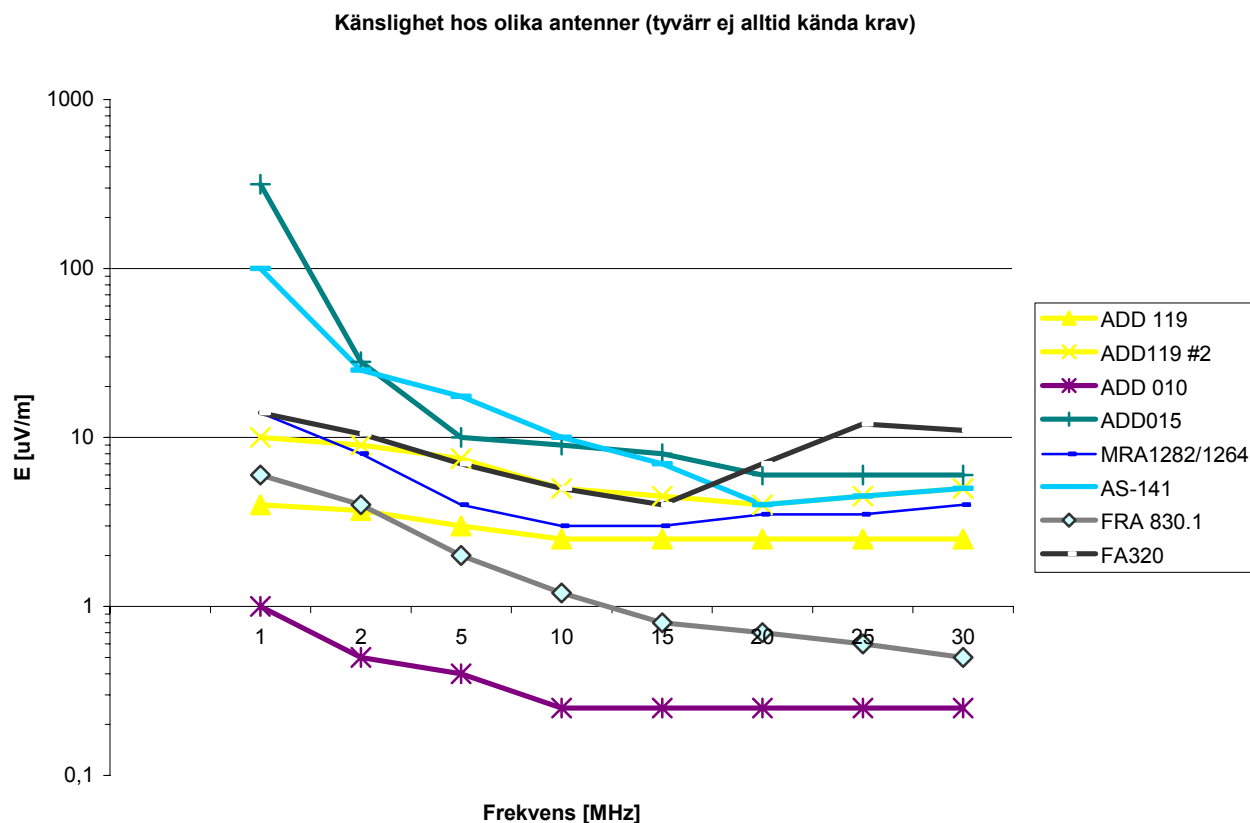
Ett exempel på en extremt liten antenn är Astron DF-1200. Bredden på denna antenn är endast 12'' motsvarande 30,5 cm. Antennen är avsedd för montage på teleskopantenn på ubåtar. Känsligheten för 1-20 MHz anges ligga mellan -80 till -55 dBmi för okänt SNR och bandbredd.

Underst syns antennerna för frekvensområdet 1-20 MHz. Av utseendet kan man gissa att det är korslagda ferritantenner som används.

I figur 7 sammanfattas känsligheten hos alla i rapporten uppräknade antenner utom U-båtsantennen från Astron. Tyvärr verkar inte direkta jämförelser var tillförlitligt delvis beroende på de olika förutsättningar tillverkarna mätt under (bandbredd, SNR m.m.). Att Plaths FRA 830.1 som är en korslagd loop skulle ha så god känslighet är också det ett frågetecken.

Trenden som man kan se i diagrammet, att ferritantenner och korslagda loopar generellt har låg känslighet jämfört med aktiva cirkulära arrayer är naturlig och ett estimat på skillnaden är kan utläsas till ca 20 dB till den stora arrayens fördel. Detta var tänkt att verifieras i fältprovet men tyvärr fick detta utgå då mjukvaran ej var implementerad i det levererade systemet.

Figur 7. Sammanfattning av de olika pejlantennernas känslighet

Direkta jämförelser av dessa angivna värden är ej alltid korrekt då tillverkarnas förutsättningar varit olika.

En skillnad på 10 ggr i fältstyrka motsvarar 20 dB i skillnad på känslighet.

Erfarenheter från Fältprov med ADD 119 och FA 320

I samband med detta uppdrag genomfördes också ett fältprov på två antenntyper från R&S där tyvärr den ena antennen ej var funktionsduglig varför vissa intressanta data ej kunnat verifieras bl.a. mellan stor och liten apertur. En del av tiden gick istället åt att få det beställda R&S systemet så bra levererat som möjligt för att senare kunna vinna erfarenheter. En jämförande mätning mellan ADD 119 och FA 320 genomfördes dock som presenteras här.

Känsligheten hos enbart antennen ADD119 mättes genom att den styrdes och strömförsörjdes från pejlmottagarsystemet DDF 06 men RF signalen togs ut direkt efter antennen och mättes vid olika frekvenser. Motsvarande gjordes för ferritantennen FA 320 från Plath. Denna antenn var dock helt passiv och inga förstärkare användes. En missanpassning vid mätningen från denna antens 100 Ohms impedans till 50 Ohms system gjorde inte heller livet lättare för denna antenn som kan ges bättre förutsättningar³.

Jämförelse gjordes med en tunn vertikal stavantenn. Testsändarens infallande våg var vertikalpolariserad. Båda antennerna har relativt stavantennen dålig känslighet. De skiljer sig i känslighetens karakteristik över frekvensområdet.

	ADD 119 (korslagda loopar)	FA 320 (korslagda ferriter)
Frekvens	Känslighet jämfört med 5m stavantenn	Känslighet jämfört med 5m stavantenn
1-10 MHz	-40 dB	-30 dB
10-30 MHz	-10 dB	-40 dB

Tabell 11. Känslighetsjämförelse mellan loopantennen ADD 119 och ferritantennen FA 320

Vilken känslighet behöver en fartygspejl

Från tillverkarnas angivna data för känslighet hos pejlantennerna ansätts en antagen nödvändig fältstyrka vid olika frekvenser. Vi utgår dessutom från att fientlig sändare har vertikal polarisation med den utstrålade effekten 100W respektive 1W i en kort vertikalantenn av typisk marin konstruktion. Detta kan motsvara ca 500W resp. 5 W inmatad effekt. Typiska värden för Östersjön ansätts för att bestämma räckvidder. Mycket ungefärliga värden kan se ut som nedan. Notera att högra kolumnen är över ganska torr mark och är medtagen som jämförelse.

Frekvens [MHz]	Antagen nödvändig fältstyrka för bäringsbestämning [uV/m]	Maximalt avstånd för bäring vid uteffekt 100W [km]	Maximalt avstånd för bäring vid uteffekt 1W [km]	Maximalt avstånd för bäring vid uteffekt 100W [km] Över mark – som jämförelse
1	100	300	80	20
5	40	300	150	15
10	30	200	120	10

Tabell 12. Maximala avstånd för bäringsbestämning vid olika frekvenser, krav på fältstyrka och uteffekter över Östersjön samt mark. Ur kurvor från CCIR [3],[4], bilaga 1.

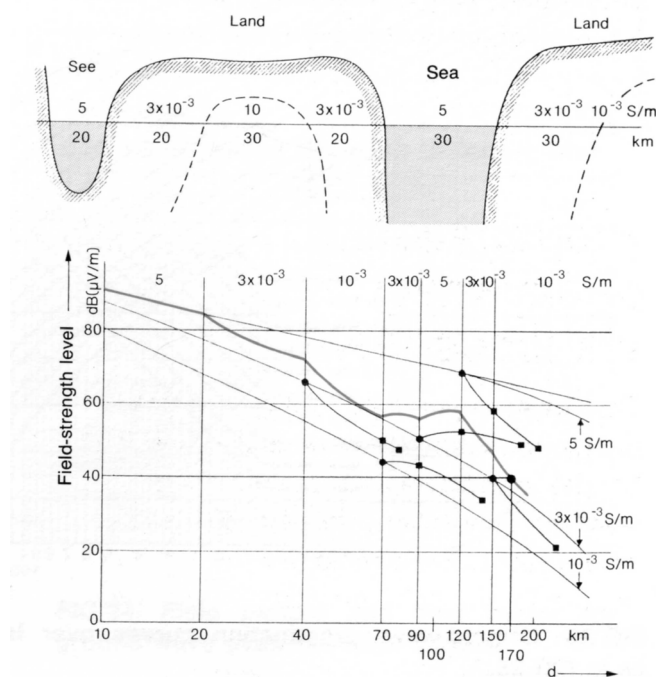
Tabellen ovan kan tolkas som att alla uppräknade antenners känslighet är tillräcklig, då de ger långa räckvidder. Detta skall dock tas med en stor nypa salt då det i verkligheten krävs större marginaler i t ex SNR än 10 dB för att hantera interferens från andra sändare, ogynnsamma antennplaceringar hos både sändare och sis, et c.

Fältprovet gav också denna känsla att mer signalstyrka krävs än vad som anges för att pejlsystemet skall ge goda data. Dock var medelvärdes funktionen ej implementerad så kvantisering av detta antagande kan ej göras mot angivna data. En ökad medvetenhet om signalspaningsshotet bör också göra att man nyttjar effektanpassning på medelssidan varför känsligheten hos antennen ej skall negligeras.

³ SNR (signal+brus/brus) för stavantennen är ca 75 dB och för ferritantennen 65 dB under denna mätning, vilket ger en antydning om att en bättre anpassning och förstärkning kan ge denna antenn något bättre prestanda.

Kortvågens utbredningsdämpning i vår skärgårdsmiljö

Utbredning över hav som ytvåg är ganska enkel att modellera. Den miljö som finns vid kusten särskilt i skärgård blir besvärligare. Lägst dämpning fås vid utbredning över saltvatten störst dämpning fås vid utbredning över stenbunden bergig terräng [2]. Ju högre frekvensen är desto mer dämpas vågen. Storleken av dämpningen är i princip dygns och årstidsberoende inom 1-30 MHz. Eventuell vegetation har ingen inverkan på dämpningen. Vid låga frekvenser kan även skogen betraktas som genomskinlig när det gäller dämpning.

Figur 8. Fältstyrka över hav och land. Frekvens 0,7 MHz från [4]

Figur 8 Fältstyrkan avtar kraftigt över land. Notera dock att en viss "återtagning" sker när vågen kommer ut över hav igen [4]. Detta är märkbart även vid högre frekvenser än som i figuren 0,7 MHz.

E-vektorn lutar framåt i utbredningsriktningen nära ytan/marken pga. förluster. Lutningen ökar med frekvensen. Om den t.ex. är 10 grader vid 0,5 MHz uppgår den till 14 grader vid 4 MHz.

Pejlfel

För pejlfel, här definierat som fel i bäringsinmätning, kan man skilja på systematiska och statistiska. De systematiska kan (skall) korrigeras för. Det absolut enklaste exemplet är när antennen ej är korrekt inriktad mot norr. De statistiska är t.ex. de som beror på vågutbredningen. De kan ej förutsägas men kan ibland anges som ett mått på den sanningshalten (kvalitetsmått) av uppmätt bäring.

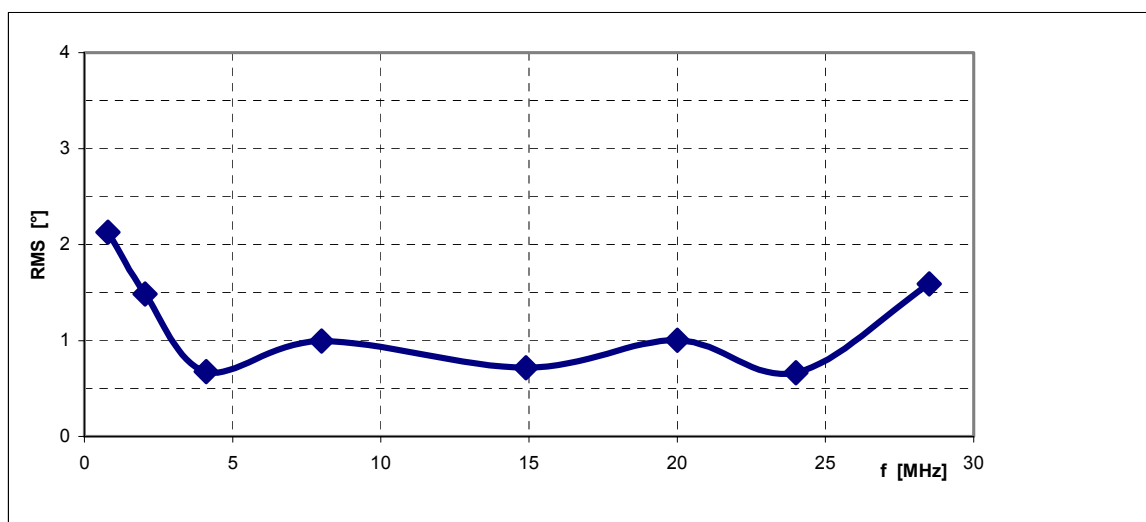
Felet hos en antenn eller ett pejlsystem anges ofta i root mean square (RMS) som definieras enligt [9], [12] m.fl. som,

$$felet_{RMS} = \sqrt{\frac{E_1^2 + E_2^2 + E_3^2 + \dots + E_n^2}{n}} \quad (4)$$

I formel (4) är E pejlfelet i grader vid infallande bäring n. Om en pejlantenn har några få infallsriktningar med stora fel ger därför RMS ett något trevligare värde att visa upp.

Motsvarande mäter man pejlfelet i grader vid frekvensen n. För ett systems totala RMS värde är det vederhäftigt att mäta alla infallsvinklar (t.ex. var 15:e grad) och upprepa detta vid alla frekvenssteg (t.ex. varje MHz).

Exempel på RMS antennfel hos ADD 119 syns i figur 9.

Figur 9. Antennfel hos ADD 119.

Instrumentfel

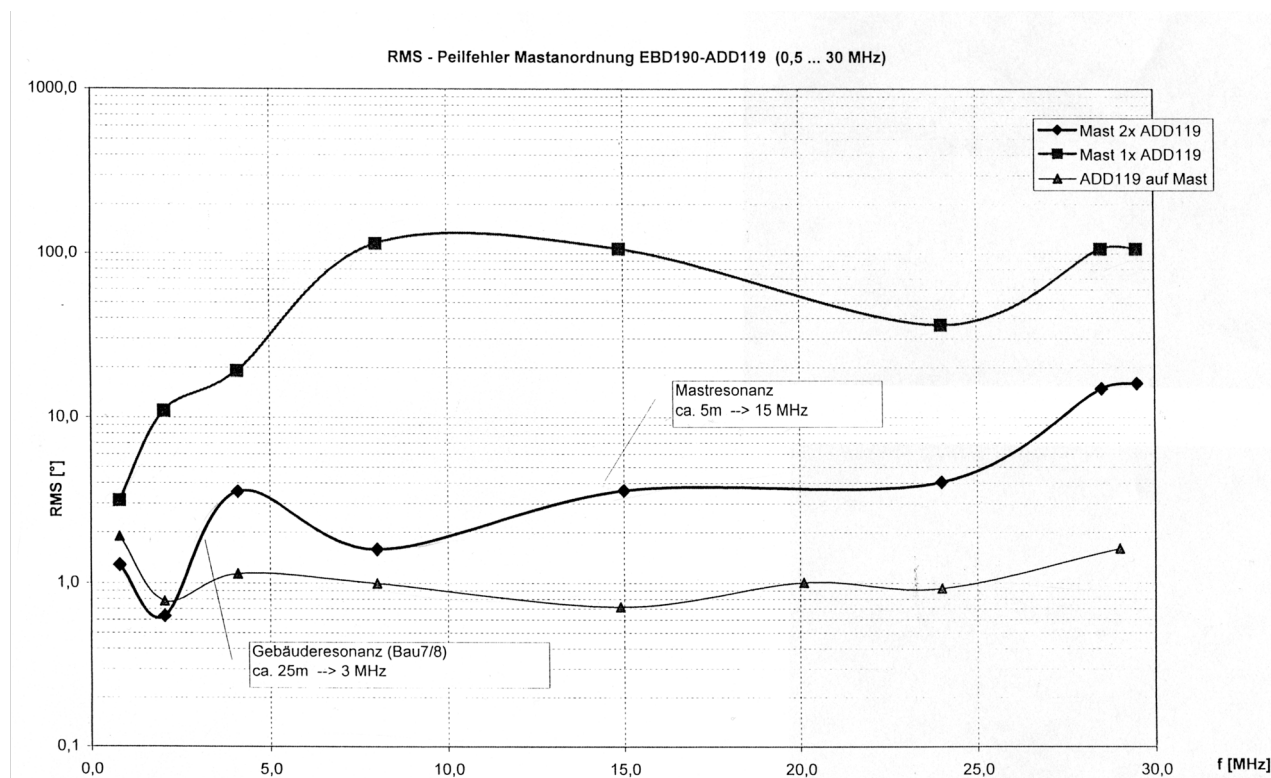
Instrumentfel är det fel som skapas i pejlsystemet. Antingen genom ofullkomligheter i utrustningen eller genom fundamentala fel beroende på pejlsystemet man valt. Oftast är dessa små (ca 1-3 grader). Exempel på instrumentfel är,

- amplitud och fasbalans i mottagaren
- avrundnings och kvantiseringsfel i den digitala signalbehandlingen
- Kvarstående fel beroende på ofullkomlig kalibrering

Det totala instrumentfelet bör vara någon grad efter kalibrering. Att sträva efter bättre noggrannhet i ett taktiskt fall är med hänsyn till storleken hos övriga fel inte nödvändigt.

Pejlfel beroende på antennens omkringliggande miljö

Pejlfel beroende på pejlens placering är det dominerande felet vid en taktisk kortvågspejl. Ett exempel vid ett verkligt mast montage på en byggnad visas i figur 10. Här syns tydligt hur mycket mer omgivningen ofta kommer att påverka pejlfelet än vad antennen själv har för inneboende karakteristik. Dessa fel är oundvikliga när pejlen placeras på t ex ett fartyg.

Figur 10 ADD 119 bäringsfel.

Den undre kurvan "ADD 119 auf Mast" är antennen monterad högst upp i en mast. Felet är som i den tidigare figuren några grader.

Den övre kurvan "Mast 1x ADD119" visar samma antenn monterad en bit ner på masten. Masten går då bredvid antennen (osymmetri) och pejlfelen blir mycket stora, 100 grader!

Den mittersta kurvan "Mast 2x ADD119" visar två ADD 119 monterad en bit ned på masten och sammanvägda med en särskild utrustning för att minimera felen p.g.a. den osymmetriska monteringen. Felen är ca 10 grader maximalt. En klar förbättring mot tidigare men fortfarande mycket större än de instrumentfel man strävar efter. Om dessa fel är systematiska och kan kalibreras bort framgår ej av detta datablad⁴.

⁴ Gebäuderesonanz översätts till byggnadens resonansfrekvens. Detta är antagligen höjden på den byggnad som användes vid försöket för att montera masten på.

Återstrålare

Återstrålare eller reradiation som är den engelska termen är den största källan till fel på fartygsinstallationer enligt [1]

När en elektromagnetisk våg passerar en ledare (som ej är tunn, ej orienterad vinkelrätt mot vågens elektriska fält samt ej avstämd till resonans) kommer den ström som EMK:n driver fram i ledaren ej att ligga i fas med vågens elektriska fält. Strömmen ger upphov till ett fält med samma frekvens som vågens men med ett annat fasläge. Dessa fält vandrar ut från ledaren, vilken nu tjänstgör som en sändarantenn. Ledaren har blivit en återstrålare.

Återstrålaren är starkast när den är en kvarts våglängd och orienterad med samma polarisation. I fartygsapplikationer innebär detta vertikal placering. För t ex 3 MHz blir längden 25m. Tyvärr fungerar även kortare ledare som återstrålare och på fartyg finns oftast ett och annat spröt samt metallkonstruktioner.

Om pejlantennen befinner sig nära återstrålaren tar den emot ett sammansatt fält. Det resulterande fältet kommer att få en vågig fasfront med sinusformade ekvifaslinjer. Amplituden beror på hur effektiv återstrålaren är. Pejlfelet och dess tecken beror på var antennen står uppställd i förhållande till återstrålaren. Störst blir pejlfelet om återstrålaren står vinkelrätt mot pejlriktningen i höjd med pejlen.

Notera att t.o.m. ett vått (gärna av saltvatten) plastspröt, eller en våt bergssida fungerar som återstrålare. Störst effekt får detta dock vid högre frekvenser [2].

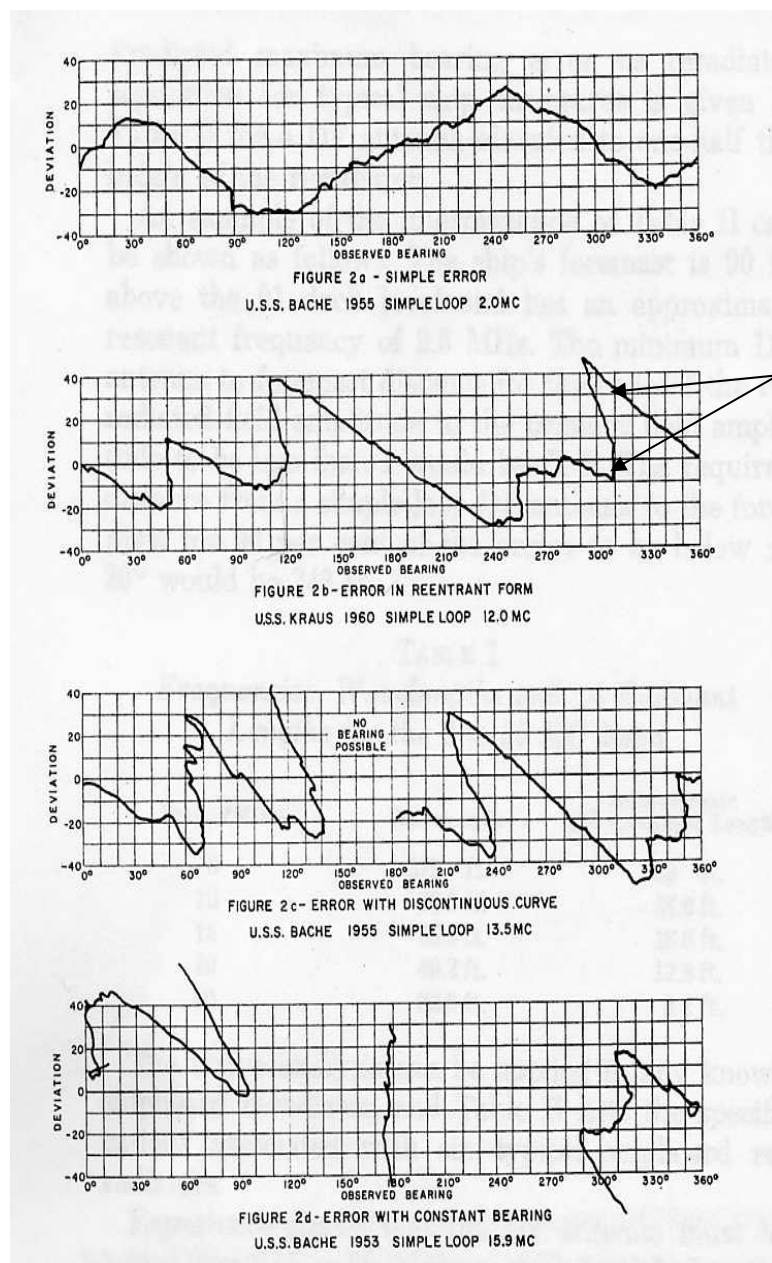
Enligt [9] är problemen störst på fartyg vid frekvenserna 4-18 MHz. Kvartsvåglängderna vid dessa frekvenser är 4-20m.

Nära stora komplexa metallstrukturer kan återstrålaren vara starkare än direktvågen (!) vilket i många fall gör DF omöjlig [1]. Vid mindre strukturer som är statiska (ej roterande radarantennar t.ex.) kan dessa kalibreras för. Ett problem i detta fall kan vara spröt/stavantenner som är anslutna till en avstämningsenhet och därigenom möjligen kan få olika resonansfrekvenser.

Kalkylerade värden för minimum avstånd till olika strukturer ur [1],

				Avstånd DF-antenn (enkel loop) till återstrålare för 95% av felen att hamna inom ¹ , [m]		
Typ av återstrålare	Återstrålarens vertikala höjd över däck (längd) [m]	Resonansfrekvens Ungefärlig [MHz]	Min. avstånd DF-antenn till återstrålare för samma amplitud på direktvåg som återstrålad våg. [m]	+/-45°	+/-20°	+/-10°
Förmast	30	2,5	24	48	83	162
Tripod	20	4,2	16	32	55	108
Brygga	13	6,2	10	21	37	72
Sprötantenn	5	15	4	7	13	23
Sprötantenn	3	25	2	4	8	14

I figur 11 nedan syns avvikelser från korrekt värde varvet runt olika fartyg vid olika frekvenser [1]. Notera att redan i andra kurvan uppifrån är felen så stora att de ej kan kompenseras för.

Den översta kurvan (2a) är uppmätt vid 2 MHz och uppvisar ett ganska enkelt fel att kompensera för även om avvikelserna är uppemot 30 grader midskepps fartyget.

Den andra kurvan uppifrån (2b) uppvisar multipla bäringar. Det som händer är att om målsändaren rör sig konstant medurs så kommer uppmätt bäring att i detta fall backa tillbaka för att sedan snabbt gå framåt. Detta är inte möjligt att kompensera för ett infall på t.ex. 300 grader kan ge två olika resultat.

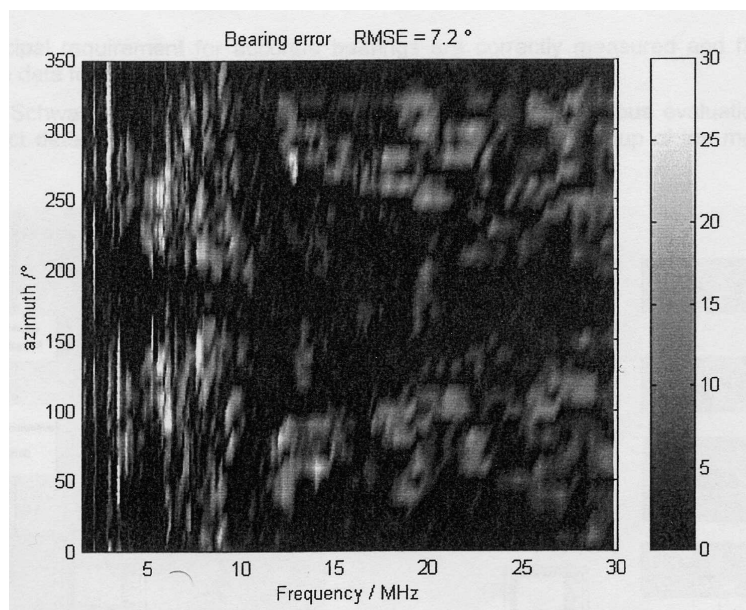
Den tredje kurvan uppifrån (2c) har dessutom ett avbrott där man överhuvudtaget inte lyckas fastställa en estimat på infallande bäring. Detta är samma fartyg som i kurva (2a) men högre frekvens 13,5 MHz.

Den understa kurvan (2d) har de ovanstående felen samt en infallssektor akterifrån som ger en konstant bäringsestimater på ca 180 grader oavsett verklig infallsvinkel. Det kan t.ex. uppstå om en stark återstrålar finns akter om DF antennen. Detta är samma fartyg som i kurva (2a) och (2c) men högre frekvens 15,9 MHz.

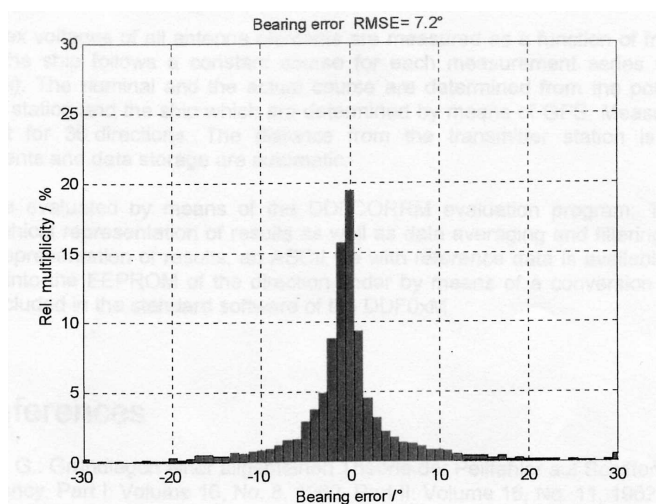
Figur 11. Deviationsmätningar på fartyg ur [1].

I figur 12 visas ett annat exempel som är uppmätt av R&S [13] för ett tvåmastat fartyg. Noterbart är de stora felen (20-30 grader) vid frekvenser under 10 MHz. Antennsystemet är ADD 015 som beskrivs i kapitlet *Olika pejlantenner - exempel*.

Med kalibrering uppges fartygsinstallationen på enmastade skepp uppnå noggrannheten 3 till 5 grader RMS och på tvåmastade som detta upp till 10 grader. Om man studerar felen noggrannare (figur 12, 13) ser man att systemet har stora fel på enskilda frekvenser som ej kan kalibreras. För detta tvåmastade fartyg mäter man upp 7,2 graders fel RMS men enskilda värden särskilt vid 1-10 MHz har fel i storleksordningen 10-30 grader. Dessa fel anger man vara "non-correctable". Om detta är mätvärden med Watson-Watt eller korrelation framgår ej.

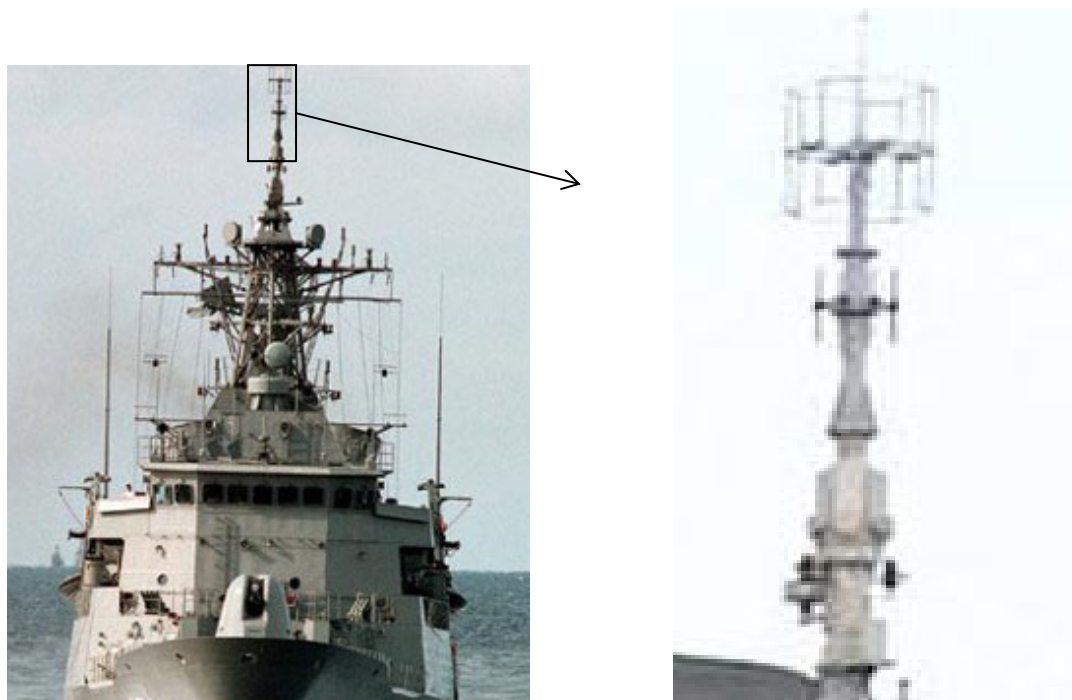
Figur 12. Deviationsmätningar på fartyg [13]. Bäringsfel i gråskala som funktion av bäring och frekvens

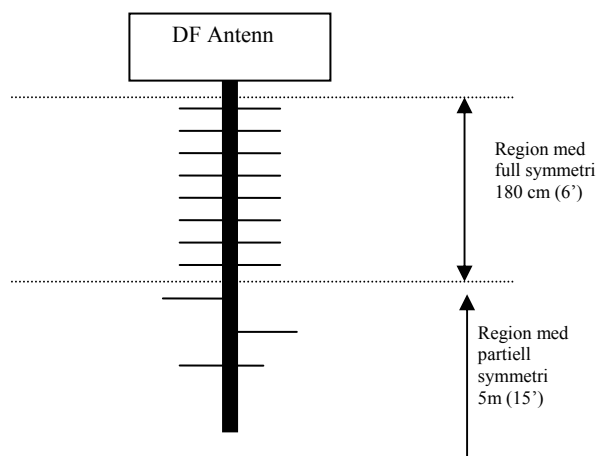
Figur 13. Deviationsmätningar på fartyg [13]. Distributionen av de fel som ger RMS värdet 7,2 grader

Mastinstallationer på fartyg

Vid mastinstallation är det av yttersta vikt att DF antennen placeras symmetriskt kring masten och att inga osymmetriska metalldelar finns på masten i antennens närhet. En centrerings på 12 mm (1/2 inch) är kravet enligt experiment för att ej få mer än 10 grader fel på grund av detta [1]. Masten måste vara mycket väl jordad i skrovet, helst sömsvetsad. Ett område under antennen på 180 cm måste vara helt symmetriskt för att minimera felen p.g.a. detta till under 20 grader⁵.

Figur 14. Ett exempel på högt montage är fregatter av typen ANZAC.

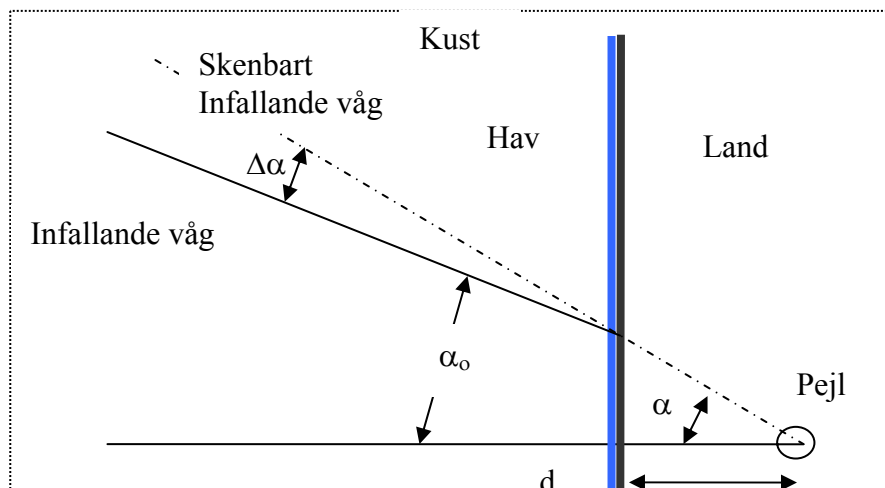
Figur 15. Krav på omgivande miljö vid mastinstallation enligt [1]

⁵ Notera att ett fel på 20 grader kan vara systematiskt och kan därigenom till viss del kalibreras bort i detta fall nämns +/-5 grader ner till +/-2grader [1]. Detta gäller särskilt väl vid lägre frekvenser.

Kustbrytning

När den elektromagnetiska vågen kommer från havet in över land (eller tvärtom) kommer man att få ett pejlfejl $\Delta\alpha$ enligt figur 16 [3].

Figur 16. Kustrefraktion p.g.a. övergång från hav till land.

Pejlen kommer att mäta pejlwinkel α p.g.a. brytningen vid övergången från hav till land. Storleken på pejlfelet $\Delta\alpha$ är,

$$\Delta\alpha = F \sin \alpha_0 / \sqrt{2kd \cos \alpha_0} \quad (5)$$

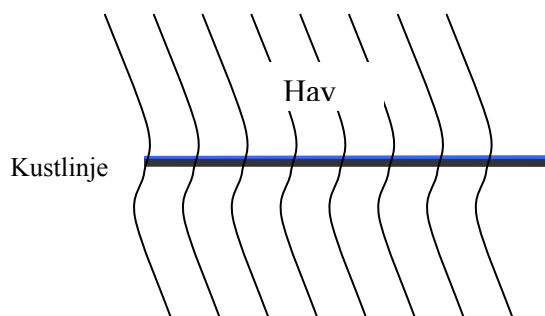
Där F beror på materialkonstanterna för hav och land. Vid låga frekvenser är $F = \sqrt{(\epsilon\omega/\sigma_1)}$

Med följande värden och förutsättningar,
 Brytning mellan Östersjön
 och torrt land
 Avstånd mellan kustlinje och pejl
 Frekvens ($\omega = 2\pi f$)
 Infallsvinkel

$\epsilon = 8,85 \times 10^{-12}$ [F/m]
 $\sigma_1 = 5 \times 10^{-3}$ [$1/(\Omega m)$]
 $d = 600$ [m]
 $f = 1$ [MHz]
 $\alpha_0 = 60$ [grader]

Blir pejlfelet $\Delta\alpha = 4,5$ grader

Notera att avståndet från kustlinjen (d) påverkar felet om man avlägsnar pejlen från gränsen mellan hav och land minskar felet. Det är alltså endast ett lokalt fel. på vågfronten enligt figur 17 som "rättar till sig" en bit in över land. Vid pejling i skärgård kommer dock detta att ha inverkan på resultatet.

Figur 17. Faslinjer för vågfronten vid snett infall mot en kustlinje.

Referenser

- 1 Shipboard radio direction finder installation for the 3 to 30 MHz range
W.M. Sherrill, T.C. Green, D.N. Travers
Naval Engineers Journal, oktober 1968
- 2 Kompendium i pejlteknik
PG Persson
FOA arbetsexemplar, 1970
- 3 Funkpeilteknik
R.Grabau, K. Pfaff
Franckhsche Verlagshandlung, Stuttgart, ISBN 3-440-05991-x, 1989
- 4 Propagation of electromagnetic waves
A. Stark
Reprint from, News from Rohde & Schwarz Nos 112 to 115, 1986
- 5 Antenna elements for improved shipboard HF direction finding
G. Mönich
IEE proceedings vol 134, Pt. F, No 6, oktober 1987
- 6 Technical Information Digital HF/VHF/UHF Direction Finder DDF0xE
Rohde & Schwarz 8GEP/GE1-08/2001
- 7 Antennteorien och vågutbredning för sändaramatörer
P. Wallander
Perant, oktober 1982
- 8 Grundlagen einer allgemeinen Theorie der Peilfehler auf Schiffen, teil 1-3
G. Ziehm
Frequenz, Schiele & Schön Verlag, augusti 1962
- 9 Set To Work, Harbour Acceptance Test and Sea Acceptance Test
R. Brumma
EADS/EWATION, arbetspapper, 52.xxxx.101.xx PV8, 2001
- 10 Signalspaningsteknik del 1 - Grunder samt radiosignalspaning
H. Bergdal m.fl.
FOI Telekrigssystem, oktober 2002
- 11 Small-Aperture Radio Direction Finding
H.H. Jenkins
Artech House, ISBN 0-890006-420-2, 1991
- 12 News from Rohde & Schwarz 125,
Radio Direction Finding (III), 1989
- 13 News from Rohde & Schwarz 162,
Shortwave Direction Finding on Ships samt särtryck Technical Information 8GEP/8GE4, 1999

Bilaga1. Dämpningskurvor från CCIR

Dämpningskurvor från CCIR ur [4]

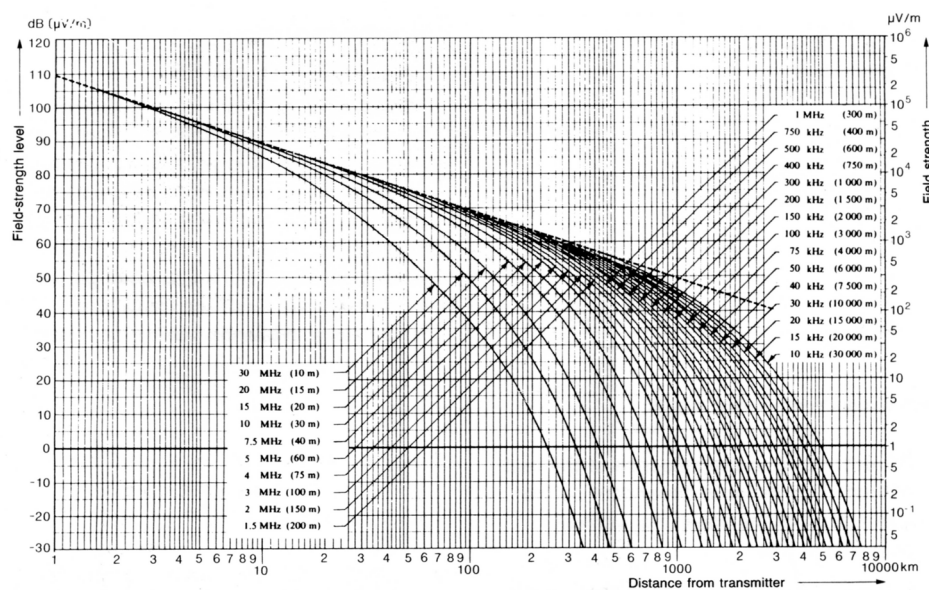

FIG 25 Ground-wave propagation curves over sea water (input power 1 kW into electrically short, lossless vertical antenna).

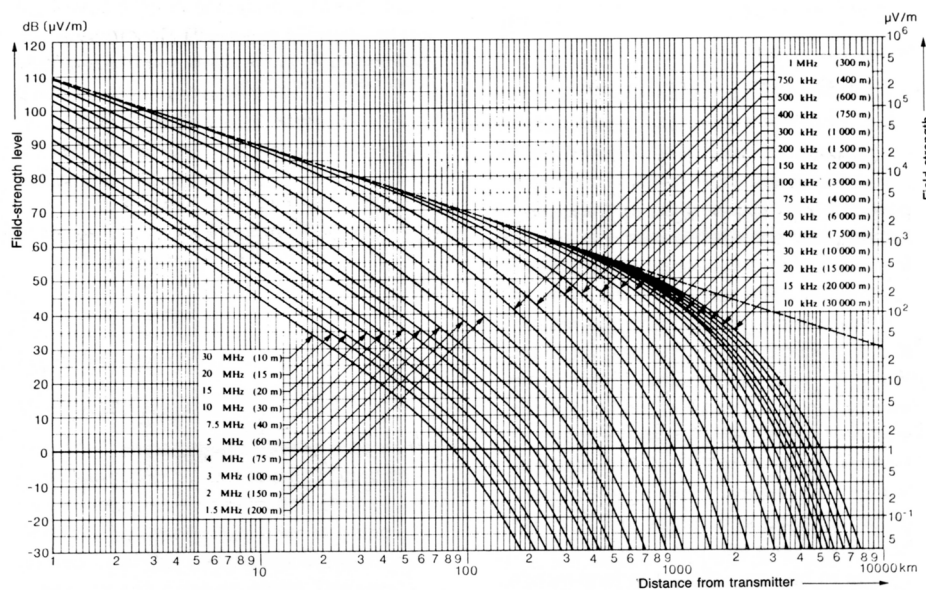

FIG 26 Ground-wave propagation curves over land (well conducting pastoral ground). Data as in FIG 25.

Bilaga 2. GRWAVE simulering

Data från vågutbredningsprogrammet GRWAVE

Vertikal Polarisation

```

!***** THIS PROGRAM COMPUTES BASIC TRANSMISSION *****
!***** LOSS AND PROPAGATION FACTOR USING GRWAVE *****
!***** (GRWAVE COMPUTES FIELD STRENGTH FOR A *****
!***** HOMOGENEOUS CURVED EARTH WITH EXPONENTI- *****
!***** ALLY DECREASING REFRACTIVE INDEX) *****
!
!
!      ATMOSPHERIC CONSTANTS
!      Refractivity = 286.36      (N-units)
!      Height scale = 7.3530      km
!
!      GROUND CONSTANTS
!      Relative permittivity = 80.000
!      Conductivity = 0.50000      S/m
!
!      VERTICAL POLARISATION
!
!      MINIMUM DISTANCE = 1.0000      km
!      MAXIMUM DISTANCE = 100.00      km
!      STEP LENGTH = 1.0000      km
!
!      FREQUENCY = 2.0000      MHz
!      WAVELENGTH = 150.00      m
!
!      TRANSMITTER HEIGHT = 20.000      m
!      RECEIVER HEIGHT = 20.000      m
!
!  DISTANCE  FIELD STR.  TRANSM. LOSS  PROP. FACT.
!  km        dB         dB          dB
!  1.000    109.31805    37.50660    0.95580    Auto: F
!  2.000    103.26979    43.55486    0.92813    Auto: F
!  3.000    99.72231     47.10234    0.90247    Auto: F
!  4.000    97.19849     49.62616    0.87744    Auto: F
!  5.000    95.23544     51.58921    0.85258    Auto: F
!  6.000    93.62693     53.19772    0.82770    Auto: F
!  7.000    92.26302     54.56163    0.80272    Auto: F
!  8.000    91.07805     55.74660    0.77759    Auto: F
!  9.000    90.02971     56.79494    0.75230    Auto: F
!  10.000   89.08910     57.73555    0.72684    Auto: F
!  11.000   88.23559     58.58907    0.70118    Auto: F
!  12.000   87.45398     59.37067    0.67535    Auto: F
!  13.000   86.73270     60.09195    0.64931    Auto: F
!  14.000   86.06279     60.76187    0.62309    Auto: F
!  15.000   85.43713     61.38752    0.59669    Auto: F
!  16.000   84.84998     61.97467    0.57011    Auto: F
!  17.000   84.29664     62.52801    0.54336    Auto: F
!  18.000   83.77323     63.05142    0.51643    Auto: F
!  19.000   83.27651     63.54813    0.48933    Auto: F
!  20.000   82.80371     64.02094    0.46205    Auto: F
!  21.000   82.35249     64.47216    0.43462    Auto: F
!  22.000   81.92081     64.90383    0.40701    Auto: F
!  23.000   81.50695     65.31770    0.37925    Auto: F
!  24.000   81.10936     65.71529    0.35133    Auto: F
!  25.000   80.72672     66.09793    0.32326    Auto: F
!  26.000   80.35783     66.46682    0.29504    Auto: F
!  27.000   80.00165     66.82300    0.26666    Auto: F
!  28.000   79.65724     67.16740    0.23814    Auto: F
!  29.000   79.35031     67.47433    0.23602    Auto: R
!  30.000   79.03175     67.79289    0.21192    Auto: R
!  31.000   78.72205     68.10261    0.18702    Auto: R

```

32.000	78.42067	68.40397	0.16142	Auto: R
33.000	78.12716	68.69749	0.13518	Auto: R
34.000	77.84107	68.98357	0.10839	Auto: R
35.000	77.56200	69.26264	0.08111	Auto: R
36.000	77.28959	69.53506	0.05338	Auto: R
37.000	77.02348	69.80117	0.02525	Auto: R
38.000	76.76336	70.06128	-0.00323	Auto: R
39.000	76.50893	70.31571	-0.03204	Auto: R
40.000	76.25991	70.56474	-0.06115	Auto: R
41.000	76.01605	70.80859	-0.09053	Auto: R
42.000	75.77712	71.04752	-0.12015	Auto: R
43.000	75.54288	71.28176	-0.15001	Auto: R
44.000	75.31313	71.51151	-0.18008	Auto: R
45.000	75.08767	71.73697	-0.21033	Auto: R
46.000	74.86632	71.95832	-0.24078	Auto: R
47.000	74.64890	72.17575	-0.27141	Auto: R
48.000	74.43525	72.38939	-0.30219	Auto: R
49.000	74.20721	72.61743	-0.35113	Auto: R
50.000	74.00337	72.82127	-0.37949	Auto: R
51.000	73.80257	73.02208	-0.40829	Auto: R
52.000	73.60470	73.21994	-0.43749	Auto: R
53.000	73.40967	73.41496	-0.46707	Auto: R
54.000	73.21738	73.60725	-0.49700	Auto: R
55.000	73.02776	73.79688	-0.52724	Auto: R
56.000	72.84071	73.98392	-0.55779	Auto: R
57.000	72.65617	74.16846	-0.58859	Auto: R
58.000	72.47404	74.35059	-0.61966	Auto: R
59.000	72.29425	74.53038	-0.65097	Auto: R
60.000	72.11719	74.70744	-0.68204	Auto: R
61.000	71.94133	74.88330	-0.71433	Auto: R
62.000	71.76770	75.05693	-0.74672	Auto: R
63.000	71.59622	75.22841	-0.77923	Auto: R
64.000	71.42683	75.39780	-0.81183	Auto: R
65.000	71.25948	75.56516	-0.84451	Auto: R
66.000	71.09406	75.73057	-0.87732	Auto: R
67.000	70.93056	75.89406	-0.91019	Auto: R
68.000	70.76890	76.05573	-0.94318	Auto: R
69.000	70.60902	76.21561	-0.97626	Auto: R
70.000	70.45088	76.37374	-1.00941	Auto: R
71.000	70.29443	76.53020	-1.04267	Auto: R
72.000	70.13960	76.68502	-1.07600	Auto: R
73.000	69.98637	76.83825	-1.10943	Auto: R
74.000	69.83472	76.98990	-1.14290	Auto: R
75.000	69.68457	77.14005	-1.17646	Auto: R
76.000	69.53588	77.28874	-1.21011	Auto: R
77.000	69.38860	77.43602	-1.24384	Auto: R
78.000	69.24271	77.58191	-1.27766	Auto: R
79.000	69.09816	77.72646	-1.31155	Auto: R
80.000	68.95493	77.86970	-1.34554	Auto: R
81.000	68.81297	78.01166	-1.37959	Auto: R
82.000	68.67224	78.15237	-1.41374	Auto: R
83.000	68.53274	78.29188	-1.44796	Auto: R
84.000	68.39442	78.43021	-1.48226	Auto: R
85.000	68.25725	78.56737	-1.51663	Auto: R
86.000	68.12120	78.70341	-1.55109	Auto: R
87.000	67.98626	78.83836	-1.58562	Auto: R
88.000	67.85239	78.97223	-1.62022	Auto: R
89.000	67.71956	79.10505	-1.65490	Auto: R
90.000	67.58775	79.23686	-1.68966	Auto: R
91.000	67.45695	79.36766	-1.72448	Auto: R

92.000	67.32712	79.49749	-1.75938	Auto: R
93.000	67.19825	79.62636	-1.79435	Auto: R
94.000	67.07031	79.75430	-1.82939	Auto: R
95.000	66.94328	79.88133	-1.86451	Auto: R
96.000	66.81715	80.00746	-1.89969	Auto: R
97.000	66.69188	80.13272	-1.93494	Auto: R
98.000	66.56769	80.25692	-1.97005	Auto: R
99.000	66.44411	80.38049	-2.00544	Auto: R
100.000	66.32136	80.50324	-2.04090	Auto: R

32.000	13.44606	122.21046	-53.64507	Auto: F
33.000	12.88651	122.77001	-53.93735	Auto: F
34.000	12.34252	123.31400	-54.22204	Auto: F
35.000	11.81320	123.84332	-54.49957	Auto: F
36.000	11.29760	124.35893	-54.77049	Auto: F
37.000	10.79476	124.86176	-55.03534	Auto: F
38.000	10.30467	125.35185	-55.29380	Auto: F
39.000	9.82670	125.82982	-55.54614	Auto: F
40.000	9.35905	126.29747	-55.79388	Auto: F
41.000	8.90230	126.75422	-56.03616	Auto: F
42.000	8.45594	127.20058	-56.27321	Auto: F
43.000	8.01906	127.63747	-56.50571	Auto: F
44.000	7.59035	128.06618	-56.73474	Auto: F
45.000	7.22366	128.43286	-56.90622	Auto: R
46.000	6.81151	128.84500	-57.12747	Auto: R
47.000	6.40702	129.24950	-57.34515	Auto: R
48.000	6.00989	129.64664	-57.55943	Auto: R
49.000	5.61983	130.03668	-57.77039	Auto: R
50.000	5.23654	130.41998	-57.97820	Auto: R
51.000	4.85978	130.79675	-58.18297	Auto: R
52.000	4.48928	131.16724	-58.38480	Auto: R
53.000	4.12481	131.53169	-58.58380	Auto: R
54.000	3.76615	131.89035	-58.78011	Auto: R
55.000	3.41309	132.24344	-58.97380	Auto: R
56.000	3.06542	132.59109	-59.16496	Auto: R
57.000	2.72295	132.93355	-59.35368	Auto: R
58.000	2.38551	133.27100	-59.54006	Auto: R
59.000	2.05291	133.60361	-59.72420	Auto: R
60.000	1.72499	133.93152	-59.90612	Auto: R
61.000	1.40160	134.25491	-60.08595	Auto: R
62.000	1.08258	134.57393	-60.26372	Auto: R
63.000	0.76779	134.88872	-60.43954	Auto: R
64.000	0.45710	135.19942	-60.61345	Auto: R
65.000	0.15037	135.50615	-60.78551	Auto: R
66.000	-0.15253	135.80904	-60.95579	Auto: R
67.000	-0.45171	136.10822	-61.12434	Auto: R
68.000	-0.74729	136.40379	-61.29124	Auto: R
69.000	-1.03937	136.69588	-61.45653	Auto: R
70.000	-1.32807	136.98456	-61.62024	Auto: R
71.000	-1.61348	137.26999	-61.78246	Auto: R
72.000	-1.89571	137.55222	-61.94319	Auto: R
73.000	-2.17484	137.83133	-62.10252	Auto: R
74.000	-2.45096	138.10745	-62.26046	Auto: R
75.000	-2.72416	138.38066	-62.41708	Auto: R
76.000	-2.99453	138.65103	-62.57239	Auto: R
77.000	-3.26214	138.91864	-62.72646	Auto: R
78.000	-3.52706	139.18356	-62.87932	Auto: R
79.000	-3.78939	139.44588	-63.03098	Auto: R
80.000	-4.04916	139.70566	-63.18150	Auto: R
81.000	-4.30648	139.96298	-63.33091	Auto: R
82.000	-4.56139	140.21788	-63.47925	Auto: R
83.000	-4.81396	140.47044	-63.62653	Auto: R
84.000	-5.06425	140.72076	-63.77281	Auto: R
85.000	-5.27900	140.93550	-63.88477	Auto: R
86.000	-5.52703	141.18350	-64.03119	Auto: R
87.000	-5.77285	141.42935	-64.17661	Auto: R
88.000	-6.04188	141.69836	-64.34636	Auto: R
89.000	-6.28171	141.93820	-64.48804	Auto: R
90.000	-6.51958	142.17607	-64.62887	Auto: R
91.000	-6.75554	142.41203	-64.76885	Auto: R
92.000	-6.98963	142.64612	-64.90802	Auto: R
93.000	-7.22191	142.87839	-65.04639	Auto: R
94.000	-7.45242	143.10892	-65.18401	Auto: R
95.000	-7.68119	143.33768	-65.32085	Auto: R
96.000	-7.90826	143.56476	-65.45698	Auto: R
97.000	-8.13368	143.79016	-65.59238	Auto: R
98.000	-8.35748	144.01398	-65.72710	Auto: R
99.000	-8.57971	144.23619	-65.86115	Auto: R
100.000	-8.80039	144.45686	-65.99452	Auto: R

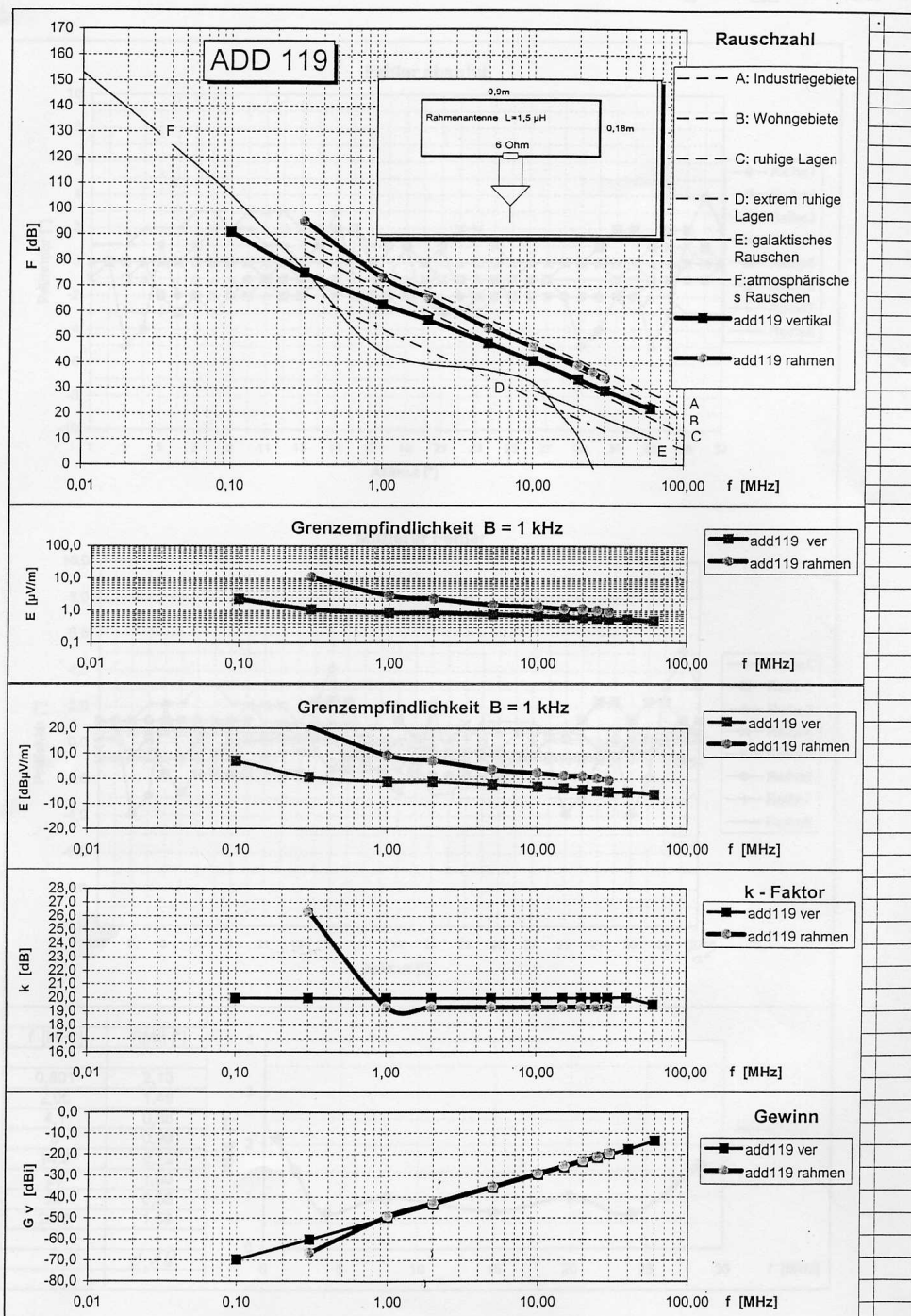

Bilaga 3. Mätningar på ADD 119 från R&S

AD119KR2.xls

Tabelle1

be 24.06.03 15:18

Seite 4

PEIL119.xls

Gesamt

8GE3_13.8.99__13.08.9912:05

